

ऐन्द्रो वसुक्रः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

असत्सु मे जरितः साभिवेगो यत्सुन्वते यजमानाय शिक्षम्।

अनाशीर्दामहमस्मि प्रहन्ता सत्यध्वृतं वृजिनायन्तमाभुम् ॥ १०.०२७.०१

यद्भावस्तद्भवतीत्युक्तीत्या इन्द्रोपासक इन्द्रभावेनात्र वदति। जरितः- हे स्तोतः। मे- मम। सु- सुष्ठु। साभिवेगः- त्वरायुक्तं मनः। यत्- यदा। असत्- भवति। तदा। सुन्वते- रसनिष्पादकाय। यजमानाय- उपासकाय। शिक्षम्- विद्यां ददामि। अनाशीर्दा- जीवनविरोधशक्तीनां दायकस्य। सत्यध्वृतम्- सत्यबाधकस्य। वृजिनायन्तम्- वर्ज्यकर्मकर्तुः। आभुवम्- आक्रमणं कुर्वतः। प्रहन्ता- प्रबाधकः। अहम्। अस्मि- भवामि ॥१॥

यदीदहं युधये संनयान्यदेवयून्तन्वा३ शूशुजानान्।

अमा ते तुम्रं वृषभं पचानि तीव्रं सुतं पञ्चदशं नि षिञ्चम् ॥ १०.०२७.०२

यत्- यदा। अहम्। युधये- वृत्रैर्जनितयुद्धे। देवयून्- देवकामान्। तन्वा- रूपेण। शूशुजानान्- दीप्तान्। संनयानि- सङ्गमयामि। तदा। अमा- ऋत्विगादिभिः सहितः। ते- त्वदर्थम्। तुम्रम्- प्रेरकम्। वृषभम्- वर्षकं सोमम्। पचानि- पक्वं करवाणि। तीव्रम्। पञ्चदशम्- त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमोपेतम्। सुतम्- निष्पन्नं रसम्। नि षिञ्चम्- सिञ्चामि ॥२॥

नाहं तं वेदु य इति ब्रवीत्यदेवयून्समरणे जघन्वान्।

यदावाख्यत्समरणमृधावदादिद्ध मे वृषभा प्र ब्रुवन्ति ॥ १०.०२७.०३

यः। अदेवयून्- देवकामविरोधिनः। समरणे- युद्धे। जघन्वान्- हिंसितवान्। इति। ब्रवीति- वदति। तम्- तं मदन्यम्। अहम्। न वेद- न जानामि। यदा। ऋघायत्- हिंसायुक्तम्। समरणम्- युद्धम्। अवाख्यत्- न्यक्कृतमहं पश्यामि। आत्- तदा। मे- मम। वृषभा- वर्षकाणि कर्माणि। प्र ब्रुवन्ति- साधवः प्रकर्षेण वदन्ति ॥३॥

यदज्ञातेषु वृजनेष्वासं विश्वे सतो मघवानो म आसन्।

जिनामि वेक्षेम आ सन्तमाभुं प्र तं क्षिणां पर्वते पादगृह्य ॥ १०.०२७.०४

यत्- यदा । अज्ञातेषु- अप्रज्ञायां स्थितेषु । वृजनेषु- वृत्रैर्जनितयुद्धेषु । आसम्- अभवम् । तदा ।
सतः- एवं स्थितस्य । मे- मम । विश्वे- सर्वे । मघवानः- हव्यधारका उपासकाः । आसन्-
अभवन् । क्षेमे- लोकक्षेमे सति । आभुं सन्तम्- तदपनोदनाय क्रामन्तम् । जिनामि- नाशयामि ।
पादगृह्य- तं पादौ गृहीत्वा । पर्वते- गिर्युपलक्षितबन्धे । प्र क्षिणाम्- प्रक्षिपामि ॥४॥

न वा उ मां वृजनै वारयन्ते न पर्वतासो यदहं मनस्ये।

मम स्वनात्कृधुकर्णो भयात् एवेदनु द्यून्किरणः समेजात् ॥ १०.०२७.०५

माम् । वृजने- युद्धे । न वारयन्ते- न कोपि निवारयितुं शक्तः । यदहम् । मनस्ये- कर्तुं चैतन्यसाधकं
कर्म सङ्कल्पयामि । तत् । न पर्वतासः- जडा न रोद्धुं शक्ताः । मम- मे । स्वनात्- शब्दात् ।
कृधुकर्णः- ह्रस्वकर्णो बधिरोपि । भयात्- बिभेति । एव- एवम् । द्यून्- अनुदिनम् । किरणः-
सूर्यरश्मिश्च । समेजात्- सरति ॥५॥

दर्शन्वत्र शृतपाँ अनिन्द्रान्बाहुक्षदः शरवे पत्यमानान्।

घृषु वा ये निनिदुः सखायमध्यू न्वेषु पवयो ववृत्युः ॥ १०.०२७.०६

अत्र- अस्मिन् स्थाने । शृतपाम्- पक्वहव्यापहारकान् । अनिन्द्रान्- अनीशान् । बाहुक्षदः- बाहुभिः
शकलीकुर्वतः । शरवे- हिंसायै । पत्यमानान्- पतमानान् । ये । घृषुम्- महान्तम् । सखायम्-
सुहृदम् । निनिदुः- निन्दन्ति तान् । नु- क्षिप्रम् । दर्शन्- अपश्यम् । एषु- एतेषु । पवयः-
ममायुधानि । नु- क्षिप्रम् । ववृत्युः- वर्तन्ते ॥६॥

अभूर्वौक्षीर्व्युः आयुरानर्षन्तु पूर्वो अपरो नु दर्षत्।

द्वे पवस्ते परि तं न भूतो यो अस्य पारे रजसो विवेष ॥ १०.०२७.०७

औक्षीः- सिञ्चकः । अभूः- अभवः । वि- विशेषेण । आयुः- जीवनम् । आनट्- व्याप्नोषि । पूर्वः-
पुरातनः । अपरः- अभिनवः सन् । नु- क्षिप्रम् । दर्षत्- वृत्रं विदारितवान् । पवस्ते- महत्त्वेन

वृत्राणामभिभवाय सरन्त्यौ । पवतिर्गतिकर्मा । अस्मादौणादिकोऽस्तप्रत्ययः । अतश्चापि कृते रूपमेतत् । द्वे- द्यावापृथिव्यौ । यः । अस्य- एतस्य । रजसः- लोकस्य । पारे- पारेपि । विवेष- व्याप्तवान् । तम्- अमुमिन्द्रम् । न परि भूतः- न परिभवतः । अभिभवितुं न शक्नुतः ॥७॥

गावो यवं प्रयुता अर्यो अक्षन्ता अपश्यं सहगोपाश्चरन्तीः ।

हवा इदुर्यो अभितः समायन्कियदासु स्वपतिश्छन्दयाते ॥ १०.०२७.०८

प्रयुताः- सङ्गताः । गावः- धेनवश्चिद्रश्मय इत्याध्यात्मिके । यवम्- धान्यम् । धान्योपलक्षितध्यानभावनादिहव्यम् । अक्षन्- भक्षयन्ति । ताः । सहगोपाश्चरन्तीः- गोपालेन सह चरन्तीः । आत्मसूर्येण सह चरन्तीः । अपश्यम्- ददर्श । अर्यः- गोपालमात्मसूर्यं प्रति । हवाः- आह्वानार्हा गावश्चिद्रश्मय इत्याध्यात्मिके । अभितः । समायन्- अभिसरन्ति । आसु- गोषु चिद्रश्मिष्वित्याध्यात्मिके । स्वपतिः- गोपाल आत्मसूर्य इत्याध्यात्मिके । कियत् छन्दयाते- कियत् प्रेम करोति । प्रभूतं प्रेम कुरुत इति भावः ॥८॥

सं यद्वयं यवसादो जनानामहं यवाद उर्वज्रे अन्तः ।

अत्रा युक्तोऽवसातारमिच्छादथो अयुक्तं युनजद्वन्वान् ॥ १०.०२७.०९

वयम् । जनानां - मनुष्याणां मध्ये । यवसादः- हव्यभोक्तारः । अहम् । यवादः- हव्यभुक् । उर्वज्रे अन्तः- विस्तीर्णे हृदयाकाशे अस्मि । अत्र । युक्तः- योगी सन् । संभक्तारम्- संभजनवन्तम् । इच्छात्- इन्द्र इच्छति । अथो- अनन्तरम् । ववन्वान्- संभक्ता सन् । अयुक्तम्- अयोगिनमपि । युनजत्- योगिनं करोमि ॥९॥

अत्रेदु मे मंससे सत्यमुक्तं द्विपाच्च यच्चतुष्पात्संसृजानि ।

स्त्रीभिर्यो अत्र वृषणं पृतन्यादयुद्धो अस्य वि भजानि वेदः ॥ १०.०२७.१०

अत्र । मे- मम । सत्यमुक्तम्- सत्यवचनम् । मंससे- जानीहि । द्विपाच्च चतुष्पात्- मनुष्यान् मृगपक्षिणः । संसृजानि- उत्पादयानि । अत्र- अस्मिन् जीवने । अयुद्धः- अहिंसकः सन् । यः । स्त्रीभिः- नारीभिश्चिद्रश्मिभूताभिः । वृषणम्- रेतः सेचनोपलक्षितसंगमनमुद्वाहं वा । पृतन्यात्-

तद्वन्धकावरणभूतवृत्रैर्युद्धेन कामयते । अस्य- एतस्मै । वेदः- लाभविधायकः सन् । वि भजानि-
उद्वाहं कारयित्वा आनन्दसम्भक्तिं करवाणि ॥१०॥

यस्यानक्षा दुहिता जात्वास कस्तां विद्वौ अभि मन्याते अन्धाम् ।

कतरो मेनिं प्रति तं मुचाते य ई वहते य ई वा वरेयात् ॥ १०.०२७.११

यस्य- यस्य सूर्यस्य । आत्मसूर्यस्येत्याध्यात्मिके । दुहिता- सुता चिद्रश्मिभूता धेनुः । स सूर्यः पत्तो
जगारेति त्रयोदशमन्त्रेणान्वयः । अत्र तु सा सूर्यदुहिता । अनक्षा आस- अन्धा आसीत् ।
वृत्रेणावरणेन जडोपलक्षितगिरिपिहितत्त्वादान्ध्यम् । को विद्वान् तामन्धाम् । अभि मन्याते-
अभिमन्यते । कतरः- कीदृश उपासकः । मेनिम्- वज्रम् । तं प्रति- वृत्रं प्रति । मुचाते- मुञ्चति ।
इन्द्रसाहाय्येनोपासकश्च वृत्रं प्रहरति । यः । ईम्- इमां चिद्रश्मिभूताम् । वहते- वहति । यः । ईम्-
इमां चिद्रश्मिभूताम् । वरेयात्- वरयितुमिच्छति । स चिद्रश्म्युपासक एव तद्रक्षार्थं मेनिं मुञ्चतीति
शेषः ॥११॥

कियती योषा मर्यतो वधूयोः परिप्रीता पन्यसा वार्येण ।

भद्रा वधूर्भवति यत्सुपेशाः स्वयं सा मित्रं वनुते जने चित् ॥ १०.०२७.१२

वार्येण- श्रेष्ठेन । पन्यसा- मन्त्रेण । वधूयोः- वधूकामस्य । मर्यतः- मर्त्यस्य । कियती- का । योषा-
नारी । परिप्रीता- प्रीतियुक्ता भवति । सुपेशाः- सा सुरूपिणी । भद्रा- कल्याणी । वधूः । भवति ।
जने- स्वकामे वीरसमूहे स्थिते । सा । मित्रम्- सखायं स्वपतिमिति भावः । स्वयम्-
स्वयंवरधर्मेण । वनुते- सम्भजते ॥१२॥

पत्तो जंगार प्रत्यञ्चमत्ति शीष्णा शिरः प्रति दधौ वरूथम् ।

आसीन ऊर्ध्वामुपसि क्षिणाति न्यङ्कुत्तानामन्वेति भूमिम् ॥ १०.०२७.१३

यस्यानक्षा दुहितेत्येकादशमन्त्रेण सम्बन्धः । यस्य रश्मिभूता दुहिता स सूर्यः । पत्तः-
पादोपलक्षितकिरणैरुदकम् । जंगार- गृह्णाति । प्रत्यञ्चम्- प्रतिगतमुदकम् । अत्ति- भक्षयति ।
शीष्णा- स्वकिरणेन । वरूथम्- वरमुदकम् । शिरः- उत्कृष्टे प्रदेशे । प्रति दधौ- दधाति । उपसि-

नभस उपस्थे । आसीनः । ऊर्ध्वा- उत्कृष्टां गां रश्मिम् । क्षिणाति- प्रक्षिपति । न्यङ्-
स्वकिरणैरवतरन् । उत्तानाम्- विस्तृताम् । भूमिम्- पृथिवीम् । अन्वेति- अनुसरति ॥१३॥

बृहन्नच्छायो अपलाशो अर्वा तस्थौ माता विषितो अत्ति गर्भः ।

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ॥ १०.०२७.१४

बृहन्- महान् । अच्छायः अपलाशः- अरूप इति भावः । अर्वा- गतिशीलः । तस्थौः । माता-
निर्माता । विषितः- विमुक्तः । गर्भः- सर्वलोकस्य गर्भभूतः । अत्ति- हव्यमनुभवति ।
इदानीन्तनपर्यन्तं सूर्यदुहितुश्चिद्रश्मिभूताया विवरणम् । इतः परं सा यदंशा तस्या अखण्डप्रकृतेः
सूर्यमातुर्विवरणमिति दर्शनाय अन्यस्या इत्युच्यते । अन्यस्याः- सूर्यदुहितरस्याः सूर्यमातुरदित्या
अखण्डप्रकृत्याः । वत्सम्- सूनुम् । मिमाय- उत्पाद्य । रिहती- प्रेम्णा आस्वादयन्ती
भवत्यखण्डप्रकृतिः । कया- केन । भुवा- भावेन । धेनुः- अदितिः । ऊधः- लोकानुग्रहाय
ऊधःस्थानीयं सूर्यम् । नि दधे- स्थापितवती ॥१४॥

सप्त वीरासौ अधरादुदायन्नष्टोत्तरात्तात्समजग्मिरन्ते ।

नव पश्चातात्स्थिविमन्त आयन्दश प्राक्सानु वि तिरन्त्यश्रः ॥ १०.०२७.१५

सप्त वीरासः । अधरात्- अदित्या अधःस्थानात् । उदायन्- उद्गच्छन्ति । अष्ट । ते उत्तरात्तात्-
उत्तरात् स्थानात् । समजग्मिरे- आगताः । पश्चातात्- पृष्ठतः । नव स्थिविमन्तः- स्थितिमन्तः ।
आयन्- आगताः । प्राक्- अग्रतः । अश्रः- अशनवतः । सानु- उन्नतस्थानम् । सर्वग्रहणसमर्थं
चिदाकाशमिति भावः । वि तिरन्- वर्धयन्तः । दश आगताः । इदमृषीणां जननम् ॥१५॥

दशानामेकं कपिलं समानं तं हिन्वन्ति क्रतवे पार्याय ।

गर्भं माता सुधितं वक्षणास्ववेनन्तं तुषयन्ती बिभर्ति ॥ १०.०२७.१६

दशानामेकम्- दशसु ऋषिषु एकम् । कपिलम्- प्रकृतितत्त्वदेशिकम् । अदितिरखण्डप्रकृतिः
कपिलाप्रतीकभूता । तद्देशिकः कपिलः । समानम्- समदर्शिनम् । तम् । पार्याय- तारकाय । क्रतवे-
ज्ञानाय । हिन्वन्ति- प्रेरयन्ति । माता- अखण्डप्रकृतिरदितिः । वक्षणासु- अप्सु जीवोदकेषु ।

सुधितम्- सुभृतम्। अवेनन्तम्- अकामं विरक्तम्। गर्भम्। तुषयन्ती- विद्वानयमकाम इति तुष्यन्ती। विभर्ति- धारयति ॥१६॥

पीवानं मेषमपचन्त वीरा न्युप्ता अक्षा अनु दीव आसन्।

द्वा धनुं बृहतीमप्स्वश्रन्तः पवित्रवन्ता चरतः पुनन्ता ॥ १०.०२७.१७

मेष्म- द्रष्टारम्। मिषधातोर्दर्शनार्थः काव्येषु प्रसिद्धः। वीराः- समर्था उपासकाः। पीवानम्- पुष्टम्। अपचन्त- पक्वमकुर्वन्। उपासका आत्मपोषणमकुर्वन्। दीवे- क्रीडायाम्। अक्षाः- इन्द्रियाणि। न्युप्ताः- निक्षिप्तानि। आसन्- अभवन्। आत्मपोषणरतानामिन्द्रियाभिनिवेशो लीलैव भवति न तु यथार्थतयेति भावः। अप्सु- जीवोदकधारासु। अन्तः। बृहतीम्- महतीं प्रकृतिम्। पुनन्ता- पुनन्तौ। पवित्रवन्ता- पूतौ। द्वा- अश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतौ। धनुम्- चापोपलक्षितध्यानम्। इषुर्न धन्वन् प्रतिधीयते मन इति श्रुतेः। चरतः- आचरन्तौ स्तः ॥१७॥

वि क्रोशनासो विष्वञ्च आयन्यचाति नेमौ नहि पक्षदुर्धः।

अयं मे देवः सविता तदाह द्रवन्न इद्वनवत्सर्पिरन्नः ॥ १०.०२७.१८

वि क्रोशनासः- विशेषेणाह्वयन्तः। विष्वञ्च - नानागतयः। आयन्- आगच्छन्ति। नेमः- तेष्वर्धः। पचाति- हव्यं देवाय पक्वं करोति। अर्धः- अन्यार्धः। न हि पक्षत्- न पक्वं करोति। अयम्- एषः। देवः सविता। मे- माम्। तत्- एतत्। आह- अब्रवीत्। द्रवन्नः- दार्वोदनः। सर्पिरन्नः- घृतौदनोग्निः। वनवत्- संभजते ॥१८॥

अपश्यं ग्रामं वहमानमारादचक्रया स्वधया वर्तमानम्।

सिषक्त्यर्यः प्र युगा जनानां सद्यः शिश्रा प्रमिनानो नवीयान् ॥ १०.०२७.१९

अचक्रया- चक्रोपलक्षितचलनरहितया। स्वधया- आत्मधारणया। वर्तमानम्। ग्रामम्- इन्द्रियग्रामम्। वहमानम्- धारयन्तमात्मानम्। अपश्यम्। नवीयान्- अभिनवः सन्। शिश्रा- श्रथनकराणि। प्रमिनानः- बाधमानः। अर्यः- ईश्वरः। जनानाम्। युगा- कालविशेषान्। प्र- प्रकर्षेण। सिषक्ति- सेवते। ॥१९॥

एतौ मे गावौ प्रमरस्य युक्तौ मो षु प्र सेधीर्मुहुरिन्ममन्धि।

आर्पश्चिदस्य वि नशन्त्यर्थं सूरश्च मर्क उपरो बभूवान्॥ १०.०२७.२०

प्रमरस्य- प्रकर्षेण शत्रुमारकस्य । मे- मम । एतौ गावौ- एतौ गन्तारौ प्राणप्रतीकाश्चौ । मो सु प्र सेधीः- मापगमय । मुहुः- भूयः । ममन्धि- ध्यानं कुरु । अस्य- एतस्योपासकस्य । अर्थ- ज्ञानम् । आपः- मूलशक्तिधाराः । वि नशन्ति- विशेषेण व्याप्नुवन्ति । सूरश्च- आत्मसूर्यश्च । मर्कः- मार्जयिता सन् । उपरः- मेघस्थः सन् । शारीरिकः सन्नित्याध्यात्मिके । बभूवान्- भवन् । व्याप्नोति ॥२०॥

अयं यो वज्रः पुरुधा विवृत्तोऽवः सूर्यस्य बृहतः पुरीषात्।

श्रव इदेना परो अन्यदस्ति तदव्यथी जरिमाणस्तरन्ति॥ १०.०२७.२१

बृहतः- महतः । पुरीषात्- पूरकात् । सूर्यस्य- आत्मसूर्यस्य । अवः- अधस्तादेव । पुरुधा- बहुधा । अयम्- एतत् । वज्रः- ईशनाधिदैवतायुधम् । विवृत्तः- आत्मावरणभेदाय प्रवृत्तम् । एना- एषा । श्रवः- श्रुतिः । परा- उत्तमा । अन्या- साधारणेन्द्रियव्यतिरिक्ता । अस्ति । तत्- ताम् । अव्यथी- अव्यथिताः । जरिमाणः- मन्त्रविदः । तरन्ति- साधारणश्रवणोपलक्षितेन्द्रियादीनि तीर्त्वा अभिसरन्ति ॥२१॥

वृक्षेवृक्षे नियता मीमयद्गौस्ततो वयः प्र पतान्पुरुषादः।

अथेदं विश्वं भुवनं भयात् इन्द्राय सुन्वदृष्ये च शिक्षत्॥ १०.०२७.२२

वृक्षेवृक्षे- प्रतिभौमभोगम् । वृक्षो भौमभोगप्रतीकः । नियता- बद्धा । गौः- चिद्रश्मिप्रतीकभूता धेनुः । मीमयत्- तन्मुत्तयर्थं शब्दं करोति । ततः- अस्माद्वन्धात् । पुरुषादः- सुखादिदुःखनिधनात्तृशक्तिभूताः । वयः- अन्नोपलक्षितभोगाः । प्र पतान्- प्रपतन्ति । अथ- अनन्तरम् । इदम्- एतत् । विश्वम्- सर्वम् । भुवनम्- जगत् । भयात्- बिभेति । तद्विमोक्षार्थम् । इन्द्राय- ईशनाधिदैवताय । सुन्वत्- रसं निष्पादयति । ऋषये च- सूक्ष्मदर्शनार्थम् । शिक्षत्- स्वचित्तं शिक्षयति ॥२२॥

देवानां माने प्रथमा अतिष्ठन्कृन्तत्रादेशामुपरा उदायन्।

त्रयस्तपन्ति पृथिवीमनूपा द्वा बृबूकं वहतः पुरीषम्॥ १०.०२७.२३

देवानाम्- द्योतनशक्तीनां सूर्यरश्मीनामित्यर्थः । आत्मसूर्यस्य चित्किरणानामित्याध्यात्मिके । माने-
मापने आच्छादने इति भावः । प्रथमाः- मुख्याः सन्तः । अतिष्ठन्- मेघा जडप्रतीकास्तस्थुः । एषाम्-
एतेषां जडप्रतीकमेघानाम् । कृन्तत्रात्- छेदनात् । जडमतीत्य गतेरित्याध्यात्मिके । उपराः-
उदकानि । जीवोदकानीत्याध्यात्मिके । उदायन्- उद्गच्छन्ति । अनूपाः- आनुपूर्व्येण वप्सरः । त्रयः-
पर्जन्यो वायुः सूर्य इति त्रयः । जीवोदकवर्षः प्राण आत्मा इति त्रय इत्याध्यात्मिके । पृथिवीम्-
भूमिम् । अदितिं प्रकृतिमित्याध्यात्मिके । तपन्ति- द्योतयन्ति । द्वा- तयोर्द्वौ वाय्वादित्यौ ।
प्राणात्मानावित्याध्यात्मिके । पुरीषम्- पूरकम् । बृबूकम्- उदकं । जीवोदकमित्याध्यात्मिके ।
वहतः- धारयतः ॥२३॥

सा ते जीवातुरुत तस्य विद्धि मा स्मैतादृगप गूहः समर्ये।

आविः स्वः कृणुते गूहते बुसं स पादुरस्य निर्णिजो न मुच्यते॥ १०.०२७.२४

सा- सवितृदेवता । ते- तव । जीवातुः- जीवनहेतुः । उत- अपि च । तस्य- सूर्यस्य स्वरूपम् ।
समर्ये- सूर्योदकाद्यावरणभूतवृत्रैर्जनितयुद्धाख्याभिकार्ये । विद्धि- जानीहि । एतादृक्- ईदृशं
स्वरूपम् । मा स्म अप गूहः- मा आच्छादय । अस्य- एतस्य । निर्णिजः- शोधकस्य सूर्यस्य ।
सः- तत् । पादुः- रश्मिद्वारा गमनम् । स्वः- सर्वम् । आविः कृणुति- आविष्करोति प्रकटयति ।
बुसम्- उदकम् । गूहते- संवृणोति । न मुच्यते- रश्मिद्वारा स्वगमनं न परित्यजति ॥२४॥